

Verslag Platform Groen Erfgoed 4 - Historische Parken in de 21ste eeuw

Datum: 3 maart 2010

Tijd: 13.30 tot 17.00 uur

Locatie: Kinderdijkzaal van Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Programma

- Inleiding, Eric Blok
- Historische Stadsparken in perspectief, Annemarie van Leeuwen
- Haarlemmerhout levende historie, Fred van Klaveren
- Speakerscorner
- Burgerinitiatief voor behoud van cultureel erfgoed, Gita Straver
- It's not easy being green, Sylvia Karres

Introductie, Eric Blok

Eric Blok, lid van de programmacommissie van het platform, introduceert het onderwerp. In een korte presentatie illustreert hij het historische en hedendaags gebruik van het stadspark. Wandelen en zitten op een bankje zijn veranderd in liggen, spelen en het bezoeken van popconcerten. De parken worden ouder en het gebruik steeds intensiever. Eric poneert de volgende stellingen voor de discussie: "Stadsparken moeten 's nachts afgesloten worden", en "Voor elk stadspark een eigen parkbaas en onderhoudsploeg". Mededeling: Spreker Erik de Jong heeft zich helaas afgemeld vanwege bezigheden rond de Artis leerstoel. Annemarie van Leeuwen vervangt hem.

Historische Stadsparken in perspectief, Annemarie van Leeuwen

Annemarie van Leeuwen van het bureau Groene Geschiedenis, en lid van de programmacommissie, geeft een inleiding op de totstandkoming en ontwikkeling van stadsparken in Nederland.

Voor de tijd van het stadspark dienden beplanting langs grachten, op bolwerken en langs uitvalswegen als groen 'sieraad' voor de stedelijke gemeenschap. Zowel voor schaduwwerking en windkering maar ook voor de oogst van het hout werd het groen in stand gehouden. Al in 1777 gold ook gezondheid als een argument voor het instandhouden van groen, bomen zuiveren de lucht. Rond de stadswallen lagen multifunctionele buitengebieden zoals een gordel van buitentuinen, lusthoven, akkertjes en weiden. Omstreeks 1700 was Amsterdam bijvoorbeeld omringd door 400 buitens, speeltuinen, kolfbanen en doolhoven. Samen in oppervlak groter dan het Amsterdamse Bos.

De **omwalling** van de steden had een militaire functie, net als de beplanting er op. Bomen doorwortelden de wal zodat deze moeilijker ondermijnd kon worden. Het hout kon gekapt en ingezet worden door het leger. Doornhagen maakten de wallen moeilijk te bestormen. Wandelen op de stadswallen is, in tijden van vrede, een eeuwenoude traditie. Openbaar groen begint haar opmars bij de vorming van een burgerlijke samenleving vanaf 1800. Tot in de 19de eeuw voldeed het aanwezige groen in de steden. Binnen de omwalling

lagen graslanden en akkers ter bevoorrading in tijden van belegering. Met het stijgen van de inwoneraantallen raakten deze plekken bebouwd. De nieuwe typologie van het stadspark moest de ongezonde situaties in de steden verbeteren. Bij de aanleg werd uitgegaan van het 18de eeuwse landschapsideaal waarin vloeiende lijnen aarde, water en beplanting samenbonden.

Een openbaar 19de eeuws stadspark kende een op circulatie gericht patroon van paden en een grens tussen stad en park. De uitzichten waren veelal naar binnen gericht. Er was een brede doorgaande route en een gedeelte om te dwalen. Onderdelen waren botanische bijzonderheden en rosaria, maar ook objecten als volières, muziekpaviljoens en decoratieve bruggetjes. Het park bevatte waterpartijen en hoogteverschillen. Sanitaire en ethische overwegingen waren belangrijk bij de oprichting van een stadspark maar er waren ook economische motieven. Door hoge prijzen te vragen voor de percelen grenzend aan het park kon (een deel van) het park worden bekostigd. De stad hield er een wijk met statige woningen voor de gegoede burgerij aan over. Ideologisch gezien was het stadspark ook een plek waar mensen van verschillende standen elkaar konden ontmoeten. Hildebrand schrijft in "Een onaangenaam mens in de Haarlemmerhout" echter over de gescheiden bezoekerstijden die de verschillende klassen in de praktijk aanhielden, waardoor zij elkaar toch nog weinig ontmoetten.

Het ontstaan van het stadspark gebeurde meestal op één van de volgende manieren: .

1. Het particulier bezit werd openbaar. Soms doordat het bezit verviel aan de gemeenschap, soms stelde een eigenaar het park open voor publiek.
2. De bolwerken die omgevormd werden tot wandelpark.
3. De nieuw opgerichte parken.

Van particulier naar openbaar

De **Haarlemmerhout** kende al in de 16de eeuw een vrije wandeling. De Hout is Nederlands oudste recreatiebos. De Hout was in de 16de eeuw berucht en beroemd om zijn uitgaansgelegenheden. In de eeuwen daarna werd gezondheid steeds vaker de reden om de Hout te bezoeken. Begin 19de eeuw maakte J.D. Zocher jr. een ontwerp om het bos om te vormen naar een landschappelijke aanleg. Een eeuw later maakte Springer een herstelplan voor de inmiddels verwaarloosde aanleg.

Park Valkenberg in Breda heeft een overgang beleefd van hof tuin naar stadspark. Toen van het geometrische park van Willem III iedere structuur verdwenen was liet Breda in 1886 door Lieven Rosseels een park in late landschapsstijl met ovale bloemperken en een rotspartij aanleggen. In 1952 is het park gereorganiseerd door Bijhouwer. Het renovatieplan van Michael van Gessel had tot doel meer licht te brengen en een onveilig gevoel in het park weg te nemen.

De Bolwerken

Al vanaf 1814 kon tweederde van de Nederlandse steden een recreatieve functie aan de bolwerken geven, 24 steden moesten nog wachten tot de komst van de vestingwet in 1874. De al aanwezige hoogteverschillen en ook de aanwezigheid van water waren ingrediënten voor een landschappelijk aanleg. Ook veel (publieke) functies (schouwburg, ziekenhuis, gevangenis) vonden een plek op de bolwerken. Vaak maakten werkverschaffingsprojecten de uitvoering mogelijk. De omvorming van de Haarlemse bolwerken (vanaf 1821) leverde voor 300 Haarlemmers werk op.

De nieuwe parken

Ontwikkeld door rijke particulieren of door het stadsbestuur. Een vroeg voorbeeld is **De Plantage** in Amsterdam (1812, geïnitieerd door Napoleon, aanleg door stadsarchitect Van der Hart). Geleidelijk verdween de Plantage echter onder de gebouwen. In 1865 werd het **Vondelpark** aangelegd door particulier initiatief. In het park werd 'het buitenleven' naar de stad gehaald. Het **Volkspark** (1872) in Enschede werd door

plaatselijke textielabrikanten bekostigd en ontworpen door D. Wattez. Het bood gelegenheid voor de textielarbeiders voor gezonde ontspanning, waarbij gehoopt werd dat het bezoek aan kroegen zou afnemen.

In de 20ste werd sport een steeds belangrijker onderdeel van het park. Het **Stadspark** in Groningen uit 1909 vormde het eerste park in Nederland waarvan de vormgeving grotendeels werd bepaald door de opgenomen voorzieningen. De Vereeniging Stadspark, opgericht door Groninger notabelen, gaf L.A. Springer de opdracht een volkspark voor arbeiders te ontwerpen. Het park moest voorzieningen hebben voor een ijsbaan, sportvelden, renbaan en een parkgedeelte. Springer ontwierp drie aan elkaar geschakelde delen. Op de sportieven delen was de beplanting slechts een omzoming.

De stadsparken ontworpen door Leonard Anthony **Springer** (1855-1940) zijn vaak naar binnen gericht (forse randbeplanting). De invloed van J.D. Zocher jr. in zijn werk is duidelijk zichtbaar. Het nabootsen van een geïdealiseerde natuur is ook in Springers parken bepalend. Afwisseling wordt vooral bereikt door een grote variatie aan bomen en heesters die harmonieerden of contrasteerden in vorm, textuur en kleur. Om de beplanting mooi te houden plaatste hij vaak hekjes om de perken. Springer had moeite de moderne eisen aan een park te verenigen met zijn opvattingen van een wandelpark.

Ook in de 20ste eeuw, bij de aanleg van nieuwe parken, was de **werkverschaffing** een belangrijke factor. Dankzij de grote werkverschaffingsprojecten uit de dertiger jaren werd door de lokale plantsoenendiensten ervaring opgedaan met parkaanleg. Die vakkundigheid bleek van grote waarde tijdens de aanleg van het stedelijk groen in de wederopbouwperiode.

In de 20ste eeuw kreeg beplanting een steeds kleinere rol. Door lage **onderhoudsbudgetten** werden sommige parken eerder als gevaarlijk dan uitnodigend beschouwd. Tegenwoordig wordt het groen weer op waarde geschat en zijn we in een periode van restauratie en renovatie beland. Het park is gaan behoren tot het prestige-object van een stad. Bovendien zijn de democratische stadsparken van vandaag geliefd plekken voor recreatie. Door hun hoge leeftijd verkeren sommige 19de eeuwse parken echter in een moeilijke situatie. Kostbare ingrepen zijn soms onvermijdelijk.

Haarlemmerhout levende historie, Fred van Klaveren

Fred van Klaveren is als senior **beheerder** van de Haarlemmerhout de koppeling tussen gemeentebestuur en de bevolking. Het beheer van alle parken en bolwerken in Haarlem komen in één hand. De opdracht is om de Hout voor de bewoner beleefbaar te maken. In mei en juni trekt de Hout zo'n 150.000 tot 200.000 bezoekers per dag. Er is een integraal **beheerplan** gemaakt, in 77 vakken. Doel van het beheerplan is een duurzame instandhouding, herstel en ontwikkeling van zowel de landschappelijke, natuurlijke als cultuurhistorische waarden. In de 18de eeuw zijn delen in de formele stijl aangelegd, in de 19de eeuw gewijzigd in landschapsstijl. Het deel Eindhovenout heeft een ondergrond van strandvlakte met veen. Dit is het natuurlijke gedeelte al is er ook hakhout en een eendenkooi. De Kleine Hout, het zuidelijke deel, is het parkdeel, met hertenkamp. De Grote Hout bevat nog restanten van de formele aanleg. Dertig procent van het bos is ziek (honingzwam). De **bodem** is enorm verdicht. Dit is bedreiging voor de vele monumentale bomen in het park. Er zijn maar een paar soorten die er oud konden worden: vooral eik en beuk en wat lindes. Het aantal soorten is afgenomen.

Er zijn een aantal **ontwerpogaven** geformuleerd. De entrees moeten duidelijker worden. Paden moeten verbeterd. De vierbaansweg is een barrière tussen de Grote en de Kleine hout; het moeilijk hier een oplossing voor te vinden. Ook lanen vervangen / onderhouden

blijft lastig: ineens of in delen. Dit bevindt zich op de grens van beheer en ontwerp. Een uitgevoerde inventarisatie van de (toestand van) de bomen geeft in ieder geval inzicht in de situatie.

Om het beheer op een manier te kunnen uitvoeren die op **draagvlak** kan rekenen wordt er met veel externen samengewerkt in een externe beheergroep (specialisten op allerlei terrein) en een adviescommissie (stichtingen verenigingen, wijkraden). Het onderhoud aan de Hout kost jaarlijks €550.000,-.

Speakerscorner

Antoinette Le Coultre (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) kondigt aan dat groene rijksmonumenten nu ook onder de **subsidieregeling BRIM** (Besluit Regeling Instandhouding Monumenten) vallen. Zie: <http://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/subsidie-groene-monumenten>

Fabienne Hellendoorn kondigt aan dat zij onderzoek wil doen naar ervaringen met en voorbeelden van de soms tegenstrijdige belangen van **cultuur (buitenplaatsen, landgoederen, beschermde gezichten) en nieuwe natuur** (groen voor rood, waterdetentiebekkens, natte natuur, EHS). Graag contact via groenplatform@cultureelerfgoed.nl.

Eva Wijdeveld (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) vertelt dat de selectie voor de bescherming van **groene monumenten uit de wederopbouw**-periode wordt voorbereid. In de pauze draait een powerpoint presentatie. De inventarisatielijst ligt ter inzage. Suggesties zijn welkom via de mail d.koper@cultureelerfgoed.nl

Mieke van der Ven van de gemeente Leiden. Heeft een aantal **beheerplannen** van Leidse parken die zij graag als voorbeeld ter beschikking stelt.

Jan Willem Edinga is betrokken bij de ontwikkeling van **kwaliteit**, kennis en kennisoverdracht in de keten van groen **erfgoedvakspecialisten**, zoals de cultuurhistorisch onderzoekers, de plannenmakers en de uitvoerenden.

Hein Krantz van PHB geeft aan dat de hoveniers van **PHB** worden ondergebracht bij enkele hoveniersbedrijven verspreid door het land. De "Stichting Vrienden Particuliere Historische Buitenplaatsen" heeft inmiddels een eigen website.

Burgerinitiatief leidt tot renovatie park Schoonhoven, Gita Straver

Gita Straver is voorzitter van de 'Wergroep Springerpark' uit Schoonhoven, die in 2009 is opgegaan in de 'Wergroep Historisch Groen'.

Gita Straver vertelt over de **ontwikkeling** van de plek. Een Middeleeuws kasteel aan de rivier de Lek verdwijnt en verandert in een bleekveld. Op de kaart van Blaeu (1649) zijn 3 bolwerken te zien. Dat zullen er 8 worden. Het Blekersbolwerk heeft in 1816 geen militaire functie meer, waarop bomen worden bijgeplant. In 1910 staan er veel iepen. De aarden wal blijft vrijwel intact. Het ontwerp van Springer uit 1917, en de aanleg die op veel prentbriefkaarten is afgebeeld, is in het jaar 2000 niet meer zichtbaar aanwezig. Het Springerpark is een **rijksmonument**, het valt binnen het beschermd **stadsgezicht** en heeft een hoge

archeologische waarde. En toch werd het park bedreigd door ingrijpende **nieuwbouwplannen**.

Burgers komen in verweer tegen deze plannen. Ze verenigen zich en ondernemen de

volgende acties. De belangrijkste actie stap op weg naar succes was misschien wel het laten maken van een **maquette** waarin gevisualiseerd wordt hoe ingrijpend de beperkt uitgewerkte plannen van de gemeente zijn.

Verder wordt het advies van **Tuinenstichting** gevraagd.

Tegen de voorgenomen kap van bomen wordt een **bezwaarschrift** ingediend.

En de historische vereniging organiseert een openbaar toegankelijke **lezing** door Carla Oldenburger. Er wordt dus hard gewerkt aan zowel de formele kant als aan het creëren van draagvlak.

De werkgroep laat zelf een renovatieplan voor het park opstellen. De gemeente gaat akkoord. Bureau SB4 zorgt voor het plan en voor de uitvoering. De bomen van Springer blijven behouden, en een nieuwe muur, trap en speelroute worden toegevoegd. Fraaie foto's laten een gezond park zien. Burgers willen betrokken blijven bij het park om activiteiten, onderhoud en veiligheid zeker te stellen.

Over het **beheer van een openbaar park door vrijwilligers** komen verschillende reacties uit de zaal. Gemeente Amsterdam (Zuidoost, Hans Kapiteijn) sluit beheercontracten met vrijwilligers en heeft daar goede ervaringen mee.

In Baarn hebben burgers de mogelijkheid om advies te geven maar niet om werk uit te voeren.

It's not easy being green, Sylvia Karres

Sylvia Karres is landschapsarchitect en directeur van het bureau Karres en Brands Landschapsarchitecten. Karres kreeg de opdracht om een visie (kaderplan) te schrijven op het Stadspark in Groningen. Achtergrond van de vraag vormen de kosten voor het onderhoud (versus mogelijke inkomsten), een visie op de ontwikkeling van het gebied, het proces van onttakeling stoppen, en daarmee het behoud voor de toekomst.

De context van het park verandert. Aan de randen is nieuwbouw en er loopt een snelweg. Het 140 hectare grote park is duur in onderhoud; er is veel achterstallig onderhoud. Het Stadspark is een naar verhouding naar het aantal inwoners van Groningen een enorm groot park.

Sylvia Karres toont de ontwikkeling van het park aan de hand van tekeningen. In 1913 legde Springer buiten de stad een park aan. In 1924 kwamen daar een drafbaan en een ijsbaan bij. In de jaren 50/60 volgde een uitbreiding met sportvelden en een camping. Woonwijken kwamen dichterbij en in de jaren 60 en 70 vestigde de Gasunie zich op het terrein, met een grote parkeerplaats.

De ligging van het Stadspark is tegenwoordig in de stad in plaats van aan de stad.

De drukke weg werd een snelweg waardoor de verbinding van het park met de stad en van het park met het ommeland op problematisch is geworden. Andere problemen zijn de slechte bodem (verkeerde soortkeuze) en natte paden.

Het Kaderplan van Karres en Brands gaat uit van een driedeling van het park. Het zuidelijke deel wordt bewaard en verbeterd als Springerpark. Aan de noordzijde komt een doorgaande as (met veilige fietsroute) voor verbeterde toegankelijkheid en meer doorgaand fietsverkeer. Het meest noordelijke deel krijgt de bestemming natuurpark, waarmee kosten beheerst kunnen worden en de natte natuur een kans krijgt. In het middendeel, langs de as (boulevard) zijn volgens het kaderplan ontwikkelingen mogelijk. Een fietstunnel onder de snelweg door zorgt ook aan die kant voor een betere verbinding met de stad. Na de vele vergaderingen en de langdurige planperiode weet de gemeente Groningen echter nog niet wat zij met het park zal doen. En dat is het lastige deel van 'being green'.

Einde en borrel

Aankondiging datum volgende platform: 1^e woensdag van oktober: oktober 2010

De volgende onderwerpen staan op de verlanglijst:

Historische moestuinen, bosgeschiedenis, groen uit de wederopbouw, en zojuist geopperd, relatie cultuur/natuur. Reacties zijn welkom.

Dank aan de aanwezigen voor hun enthousiasme en inbreng. Volgt de geanimeerde borrel die duurt totdat de bewaking het pand sluit.